

Michał Kokowski

Co dalej z Mikołajem Kopernikiem? : historia, stan aktualny i perspektywy badań kopernikańskich w Polsce

Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności 11, 53-68

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Michał KOKOWSKI

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk;
European Society for the History of Science

CO DALEJ Z MIKOŁAJEM KOPERNIKIEM? HISTORIA, STAN AKTUALNY I PERSPEKTYWY BADAŃ KOPERNIKAŃSKICH W POLSCE¹

Celem tego referatu jest określenie perspektyw badań kopernikańskich w Polsce. By cel ten osiągnąć: (a) przedstawię historię tych badań w Polsce; (b) przypomnę kluczowe fakty dotyczące historii organizowania badań nad historią nauki w naszym kraju; (c) zarysuję dorobek badań kopernikańskich w dwóch wiodących obok Polski krajach; (d) naszkicuję aktualną sytuację badawczą na polu badań kopernikańskich; (e) przedstawię szkicową analizę uwarunkowań finansowych badań kopernikańskich w Polsce i, szerzej, badań z zakresu historii nauki. W takim kontekście sformułuję ostatecznie kilka fundamentalnych pytań. Mam przy tym nadzieję, że nie pozostaną one tylko pytaniami retorycznymi i że doczekają się właściwej reakcji ze strony odpowiednich władz naukowych.

Historia badań kopernikańskich w Polsce

Skupmy naszą uwagę na następujących okresach polityczno-historycznych w dziejach Polski. Przyjęta periodyzacja ma oczywiste znaczenie, nie wymaga, jak sądzę, dodatkowego uzasadnienia.

¹ Niniejszy tekst jest uaktualnionym (w październiku 2012) tekstem referatu wygłoszonego 25 marca 2009 r. podczas posiedzenia Komisji Historii Nauki PAU. Jest on zarazem nieznacznie zmodyfikowaną wersją wcześniejszego tekstu autora pt. *Co dalej z Mikołajem Kopernikiem? Historia, stan aktualny i perspektywy badań kopernikańskich w Polsce*, który ukazał się w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki” 2008, R. 53, nr 3–4, s. 69–82, jako owoc referatu wygłoszonego podczas konferencji naukowej „Mikołaja Kopernika Opera Omnia – zwieńczenie edycji 2007” (Warszawa, Pałac Staszica, 10 grudnia 2007).

- 1795–1918 – okres zaborów.
- 1918–1945 – II Rzeczpospolita: od odzyskania niepodległości do końca II wojny światowej.
- 1945–1989 – Polska Ludowa: okres komunizmu i socjalizmu w Polsce.
- 1989–2012 – III Rzeczpospolita: odzyskanie pełnej suwerenności politycznej.

Poniżej wymieniam listę najważniejszych dokonań z zakresu badań kopernikańskich w Polsce we wskazanych okresach i najważniejszych autorów tych badań.

Lata 1795–1918

W czasach utraty niepodległości wiedza o postaci i dokonaniach Mikołaja Kopernika odgrywała bardzo ważną rolę w życiu narodu polskiego. Traktowano bowiem jego postać jako jeden z najważniejszych symboli polskiej, europejskiej i światowej kultury. Z równą intensywnością działało się tak w całym tym okresie. Na uwagę zasługują m.in. następujące wydarzenia, publikacje oraz postacie:

- W roku 1802 Jan Śniadecki opublikował w „Rocznikach Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie” (t. 2: 1802, s. 83–192) rozprawę *O Koperniku*.
- W roku 1854 ukazało się pierwsze polskie wydanie *Dzieł* zebranych Kopernika w tłumaczeniu Jana Baranowskiego (Warszawa: Druk. St. Strąbski).
- W roku 1873 obchodzono 400-lecie urodzin Kopernika (m.in. w Toruniu i Krakowie) i zainaugurowała działalność Akademia Umiejętności (nie zapomniano przy tej okazji wspomnieć o Koperniku).
- W tym samym roku Jan Matejko przedstawił obraz *Rozmowa Kopernika z Bogiem*, będący jednym z najwspanialszych jak dotąd przedstawień artystycznych Kopernika.
- Kluczową postacią lat 80. XIX wieku był ks. Ignacy Polkowski, który w 1873 r. opublikował własne opracowanie pt. *Żywot Mikołaja Kopernika* (Gniezno: Drukiem J.B. Langiego) i zredagował materiały z polskich uroczystości kopernikowskich w Toruniu pt. *Czterowiekowy jubileusz urodzin Mikołaja Kopernika* (Toruń: Nakładem Komitetu Kopernikowego). W latach 1873–1875 pod jego redakcją ukazały się *Kopernikijana czyli materiały do pism i życia Mikołaja Kopernika*, t. 1–3 (Gniezno: Druk. J.B. Langiego).
- Od lat 90. XIX wieku po rok 1918 kluczową rolę w badaniach odgrywała Akademia Umiejętności w Krakowie:
 - w latach 90. XIX wieku powstała tu inicjatywa opracowania biografii i krytycznego wydania dzieł Mikołaja Kopernika na jubileusz 500-lecia odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego;
 - realizacją tej inicjatywy opiekowała się specjalna komisja, w skład której weszli: Stanisław Smolka, Franciszek M. Karliński, Józef Rostafiński, Samuel Dickstein, Ludwik Antoni Birkenmajer;

- w ramach prac tej komisji zorganizowano kwerendy w bibliotekach i archiwach polskich i zagranicznych (m.in. w Austrii, Czechach, Niemczech, Szwecji, Finlandii), kluczową rolę odegrali tu Ludwik Birkenmajer, Aleksander Czuczynski, Edward Barwiński, Jerzy Łoś oraz Aleksander Birkenmajer;
- w roku 1900 Ludwik Birkenmajer opublikował fundamentalną monografię pt. *Mikołaj Kopernik. Część pierwsza. Studya nad pracami Kopernika oraz materiały biograficzne* (Kraków: Akademia Umiejętności);
- w roku 1914 ukazało się *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji, dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności przez E. Barwińskiego, L. Birkenmajera i J. Łosia* (należy podkreślić, iż w badaniach tych czynny udział miał również A. Birkenmajer);
- z kolei na przełomie roku 1917 i 1918 L.A. Birkenmajer i A. Birkenmajer opublikowali niezwykle ważny dokument programowy „Najważniejsze dezyderaty nauki polskiej w zakresie historii nauk matematycznych”, w bardzo ważnym czasopiśmie: „Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój” (t. 1, s. 87–106, wyd. przez Kasę im. Józefa Mianowskiego). W dokumencie tym wspomniano oczywiście o konieczności kontynuowania badań kopernikowskich, włącznie z wydaniem krytycznym dzieł Kopernika.

Dodatkowo na uwagę zasługują następujące fakty dotyczące organizacji historii nauki jako dyscypliny badawczej i uniwersyteckiej:

- W czerwcu 1905 r. powstała Komisja Historii i Bibliografii Nauk Matematycznych i Przyrodniczych Akademii Umiejętności (przewodniczącym sekcji Historii Nauk Matematycznych i Przyrodniczych został L.A. Birkenmajer)³.
- 21 lutego 1910 powstała Komisja Historii Nauk Matematyczno-Przyrodniczych Akademii Umiejętności (sekretarzem został L.A. Birkenmajer)⁴.
- W marcu 1910 r. powołano Katedrę Historii Nauk Ścisłych UJ (kierownikiem został L.A. Birkenmajer).

² Książka L. Birkenmajera, po stu latach od jej opublikowania, nadal jest dziełem wybitnym, wartym przekładu na język angielski. Zob. *Ludwik Antoni Birkenmajer w stulecie wydania dzieła pt. Mikołaj Kopernik*, red. M. Kokowski, Polska Akademia Umiejętności. Komisja Historii Nauki. Monografie 5, Kraków 2002. Należy podkreślić, iż dzieło L. Birkenmajera nie powstałoby bez wcześniejszych dokonań niemieckich, a szczególnie polskich kopernikologów. Warto np. zauważyć zależność samego tytułu i idei programowej tego dzieła od tytułu i idei programowej wcześniejszego dzieła ks. Polkowskiego pt. *Kopernikijana czyli materiały do pism i życia Mikołaja Kopernika* (różni zaś te dzieła głębokość przeprowadzanych analiz).

³ Więcej zob. R. Majkowska, *Czy Komisja Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności może szukać swoich korzeni w działalności Komisji Akademii w latach 1873–1952?* [w:] *Prace Komisji Historii Nauki PAU*, t. 5, red. A. Strzałkowski, Kraków 2003, s. 103–118.

⁴ Tamże.

Lata 1918–1945

Dwudziestolecie międzywojenne, a później II wojna światowa, to w zasadzie czas utraty większego zainteresowania badaniami kopernikowskimi w Polsce i w szerszym kontekście – czas upadku historii nauki jako dyscypliny uniwersyteckiej w Polsce. Nie znaczy to, że okres ten nie przyniósł ważnych osiągnięć. Na uwagę zasługują następujące wydarzenia i publikacje:

- W roku 1923 zorganizowano szereg konferencji z okazji 450-lecia urodzin Kopernika.
- W latach 1918–1929 Ludwik A. Birkenmajer opublikował m.in. *Stromata Copernicana. Studia, poszukiwania i materiały biograficzne* (Kraków: PAU, 1924) oraz serię mniejszych objętościowo książek i artykułów. (Zmarł w roku 1929).
- Aleksander Birkenmajer w omawianym okresie opublikował serię artykułów na temat Kopernika.
- W roku 1938 Jeremi Wasiutyński opublikował kontrowersyjną biografię Kopernika pt. *Mikołaj Kopernik. Twórca nowego nieba* (Warszawa: Wydawnictwo Przeworskiego).
- W roku 1943 przypadło 400-lecie śmierci Kopernika i ukazania się *De revolutionibus*. Z powodu trwania II wojny światowej środowisko polskich uczonych nie miało możliwości przygotowania w Polsce obchodów tej rocznicy; odbywały się one za granicą z udziałem polskich uczonych, np. *The Quadricentennial Celebration of the Polish Institute of Arts and Sciences in America* (New York, 24 maja 1943 r.).

Dodatkowo na uwagę zasługują następujące fakty natury organizacyjnej:

- W roku 1930 – rok po śmierci L.A. Birkenmajera – jego następcą na stanowisku kierownika Katedry Historii Nauk Ścisłych UJ został A. Birkenmajer⁵.
- Niestety już w roku 1932 rozwiązano Katedrę Historii Nauk Ścisłych UJ⁶. Od tego momentu na żadnym polskim uniwersytecie nie było (i nie ma dotąd) katedr historii nauk ścisłych.

Lata 1945–1989

Niewątpliwie czasy panowania ideologii komunizmu i socjalizmu wyrządziły Polsce wiele zła i to w wielu wymiarach życia społecznego. Przykładem tego, na polu organizacji życia naukowego, było rozwiązanie w 1952 r. m.in. Polskiej Akademii Umiejętności (wraz z jej wszystkimi komisjami naukowymi, w tym Komisją Historii Nauk Matematyczno-Przyrodniczych), Towarzystwa Naukowego Warszawskiego oraz Kasy im. Mianowskiego. Ale, pomimo tego, były to też czasy największych osiągnięć w badaniach kopernikowskich i,

⁵ Zob. B. Średniawa, *Historia filozofii przyrody i fizyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Rozprawy z Dziejów Nauki i Techniki, t. 12, Warszawa 2001, s. 165.

⁶ Tamże.

szerzej, historii nauki w Polsce. Wystarczy wymienić tu następujące wydarzenia i publikacje:

- W roku 1953 – Roku Kopernikowskim Światowej Rady Pokoju, w którym przypadło 410-lecie śmierci Kopernika i ukazania się *De revolutionibus* – zorganizowano w Polsce dwie bardzo ważne konferencje. (Należy podkreślić, iż szczególnie uroczysty charakter tych wydarzeń wynikał z faktu, iż wojna uniemożliwiła zorganizowanie uroczystości w 1943 r., kiedy przypadało 400-lecie śmierci Kopernika i ukazania się *De revolutionibus*):
 - Międzynarodową Sesję Kopernikowską PAN (15–16 września) – zob. *Sesja Kopernikowska Polskiej Akademii Nauk 15–16 IX 1953*, red. Józef Witkowski (Warszawa: PWN, 1955);
 - sesję naukową PAN (25–30 października) – zob. *Odrodzenie w Polsce. Materiały sesji naukowej PAN 25–30 października 1953 roku. Część druga. Historia nauki*, red. Bogdan Suchodolski (Warszawa: PIW, 1956);
 - w roku tym opublikowano w Polsce Mikołaja Kopernika *O obrotach sfer niebieskich. Księgę pierwszą* (ustalenie tekstu łacińskiego R. Gansiniec, przekład M. Brożek, komentarz A. Birkenmajer, redaktor A. Birkenmajer, Warszawa: PWN).
- W roku 1958 Henryk Baranowski opublikował *Bibliografię Kopernikowską 1509–1955* (Warszawa: PWN) – 3750 pozycji bibliograficznych.
- W roku 1965 Aleksander Birkenmajer opublikował artykuł pt. *Stan i perspektywy badań kopernikańskich* (w: *Mikołaj Kopernik. Szkice monograficzne*, red. Józef Hurwic, Warszawa 1965, s. 281–297).
- W roku 1970 powstała seria wydawnicza *Studia Copernicana*. Komitet redakcyjny składał się z następujących osób: Marian Biskup, Jerzy Bukowski, Paweł Czartoryski (redaktor naczelny), Jerzy Dobrzycki, Karol Górski, Bogusław Leśnodorski, Bogdan Suchodolski.
- W tym samym roku ukazał się pierwszy tom serii *Studia Copernicana – Études d'histoire des sciences et de la philosophie du Moyen Âge* (1970), będący przedrukiem kilkudziesięciu opublikowanych wcześniej artykułów A. Birkenmajera, w tym kilku o Koperniku.
- W roku 1971 Mieczysław Markowski opublikował, jako drugi tom SC, *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim* (był to więc faktycznie pierwszy tom serii, przynoszący nowe wyniki na temat genezy myśli Kopernika).
- W roku 1972 ukazał się, jako tom pierwszy *Dzieł wszystkich Mikołaja Kopernika*, rękopis jego fundamentalnego dzieła *O obrotach*. Redaktorem tomu był Paweł Czartoryski, wstęp napisał Jerzy Zathej, a autorem techniki faksymile był Jan Dorociński (Warszawa–Kraków: PWN). W tymże roku ukazała się też seria monografii poświęconych Kopernikowi.

- W roku 1973 – Roku Kopernikowskim UNESCO – uroczyste obchodzono 500-lecie urodzin Kopernika. Opublikowano wówczas m.in. cztery ważne opracowania:
 - Janusz Jasiński, Bohdan Kozięło-Poklewski, Jerzy Sikorski, *Kopernik na Warmii. Życie i działalność publiczna. Działalność naukowa. Środowisko. Kalendarium* (Olsztyn: Stacja Naukowa Polskiego Tow. Historycznego (Instytut Mazurski), Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego);
 - Henryk Baranowski, *Bibliografia Kopernikowska II 1956–1971* (Warszawa: PWN) – zawierająca 1207 pozycji bibliograficznych;
 - Jerzy Sikorski, *Prywatne życie Mikołaja Kopernika* (Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze; wyd. II – 1985, wyd. III poprawione i uzupełnione – 1999, wyd. IV poprawione i uzupełnione – 2011) plus seria artykułów;
 - Karol Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; wyd. II – Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012).
- W latach 1972–1973 odbyły się bardzo ważne konferencje kopernikowskie, m.in.:
 - Sesja Kopernikańska w KUL (18–19 lutego 1972) – zob. *Mikołaj Kopernik. Studia i materiały Sesji Kopernikańskiej w KUL 18–19 II 1972 r.*, red. Marian Kurdziałek, Jerzy Rebeta, Stefan Swieżawski (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1973);
 - Colloquia Copernicana III: Astronomy of Copernicus and its Background (Toruń 1973, organizatorzy: International Astronomical Union, International Union of the History and Philosophy of Science, International Academy of History of Science Union, Committee of Nicolas Copernicus, Zakład Historii Nauki i Techniki PAN) – materiały z sesji opublikowano jako t. 13 serii *Studia Copernicana* (Wrocław: Ossolineum, 1975).
- W roku 1976 ukazał drugi tom *Dzieł wszystkich* Kopernika, tłumaczenie na język polski fundamentalnego dzieła *O obrotach sfer niebieskich*. Przekładu dokonali M. Brożek (ks. I) i S. Oświęcimski (ks. II–VI), komentarzem opatrzyli A. Birkenmajer (ks. I) i J. Dobrzycki (ks. II–VI), redaktorem całości był J. Dobrzycki (Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe).
- W latach 1975–1989 ukazały się w Polsce tylko cztery monografie naukowe dotyczące Mikołaja Kopernika, genezy oraz recepcji jego poglądów:
 - 1975: Zofia Wardęska, *Teoria heliocentryczna w interpretacji teologów XVI wieku*, *Studia Copernicana*, t. XII;
 - 1978: Jerzy Drewnowski, *Mikołaj Kopernik w świetle swej korespondencji*, *Studia Copernicana*, t. XVIII;

- 1980: Erna Hilfsztein, *Starowolski's Biographies of Copernicus*, *Studia Copernicana*, t. XXI;
- 1984: Grażyna Rosińska, *Scientific Writings and Astronomical Tables in Cracow, a Census of Manuscripts Sources (XIVth–XVIth Centuries)*, *Studia Copernicana*, t. XXII.
- Warto też odnotować jedną monografię napisaną przez emigracyjnego historyka Leona Koczego, pt. *Mikołaj Kopernik. Samotnik, geniusz, rewolucjonista* (Glasgow: Nakładem Społeczności Polskiej w Szkocji, 1977).

W wymiarze organizacyjnym należy wspomnieć, iż:

- W 1954 r. powstał Zakład Historii Nauki PAN (aktualnie Instytut Historii Nauki PAN). Jest to jedyna tego rodzaju placówka naukowa w Polsce.
- W 1977 r. powstał Zakład Badań Kopernikańskich w ramach Instytutu Historii Nauki i Techniki PAN.

Lata 1989–2012 (stan aktualny)

Czasy III Rzeczypospolitej to niestety czasy stopniowego zamierania naukowych badań kopernikowskich w Polsce.

- W roku 1993 przypadło 450-lecie śmierci Kopernika i ukazania się *De revolutionibus*, ale nie wiązało się z tym żadne ważne wydarzenie naukowe.
- W latach 1989–2012 wydano w Polsce czternaście opracowań książkowych dotyczących Kopernika:
 - 1993: Mieczysław Markowski, *Uniwersytet Krakowski jako miejsce duchowych narodzin Mikołaja Kopernika* (Kraków: Polskie Towarzystwo Miłośników Astronomii) – popularne opracowanie;
 - 1997: Zdzisław Mamela, *Kopernik jako lekarz kapituły warmińskiej i medycyna jego czasów* (Toruń: Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego) – popularne opracowanie;
 - 2001: Michał Kokowski, *Thomas S. Kuhn (1922–1996) a zagadnienie rewolucji kopernikowskiej*, *Studia Copernicana*, t. XXXIX (rozszerzona wersja pracy doktorskiej; był to ostatni tom, w którego redakcyjnym opracowaniu uczestniczył prof. Paweł Czartoryski);
 - 2002: Ludwik Antoni Birkenmajer w stulecie wydania dzieła pt. *Mikołaj Kopernik*, red. Michał Kokowski (Kraków: PAU. Komisja Historii Nauki. Monografie 5);
 - 2003: Henryk Baranowski, Jolanta Goławska, *Bibliografia Kopernikowska III 1972–2001* (Toruń: Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika) – 8246 pozycji bibliograficznych;
 - 2003: Jeremi Wasiutyński (badacz emigracyjny), *The Solar mystery. An inquiry into the temporal and the eternal background of the rise of modern civilization* (Oslo: Solum Vorlag);

- 2004: Michał Kokowski, *Copernicus's Originality: Towards Integration of Contemporary Copernican Studies* (rozprawa habilitacyjna, będąca formą dialogu i polemiki z poglądami wiodących amerykańskich kopernikologów; Warsaw–Cracow: Wydawnictwa IHN PAN, zob. http://www.cyfronet.pl/~n1kokows/originality_pl.html).
- koniec 2007 r.: tom III *Dzieł wszystkich Mikołaja Kopernika* pt. *Pisma pomniejsze* pod redakcją naukową Andrzeja Wyczańskiego;
- 2009: Michał Kokowski, *Różne oblicza Mikołaja Kopernika. Spotkania z historią interpretacji* (Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN, Kraków: Polska Akademia Umiejętności). Są to 676-stronicowe prolegomena do badań kopernikańskich, napisane w latach 2003–2008, aby zaradzić upadkowi tradycji badań kopernikańskich w Polsce, w tym narastającej nieznajomości dokonań Polaków na tym polu, zob. http://www.cyfronet.pl/~n1kokows/oblicza_pl.html;
- 2009: Krzysztof Mikulski, *Mikołaj Kopernik. Życie i działalność* (Toruń: Muzeum Okręgowe w Toruniu).

W rozważanym okresie, w latach 2004–2009, podjęto też poszukiwania grobu Kopernika. Zaowocowały one trzema zbiorowymi monografiami:

- 2005 / 2006: *Poszukiwanie grobu Mikołaja Kopernika*, pod redakcją Jerzego Gąssowskiego, „Castrı Dominae Nostrae Letterae Annales” vol. II (Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Bałtycki Ośrodek Badawczy). Wersja angielska: *The Search for Nicolaus Copernicus's Tomb* (Pułtusk: The Pułtusk Academy of Humanities. Institute of Anthropology and Archaeology, Fundacja Kronenberga. Citi-bank Handlowy);
- 2008: *Badania nad identyfikacją grobu Kopernika / The Search for identity of Copernicus Tomb*, pod redakcją Jerzego Gąssowskiego (Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Fundacja Kronenberga przy Citi Handlowy);
- 2010: *Grób Mikołaja Kopernika. Odkrycie i identyfikacja / Nicolaus' Copernicus's Tomb. Discovery and Identification*, pod redakcją Jerzego Gąssowskiego (Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora. Instytut Antropologii i Archeologii);

(Niestety w badaniach tych popełniono szereg istotnych błędów materialnych i metodycznych – zob. poniżej).

- koniec 2012 r.: recenzowana monografia zbiorowa pt. *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów. Kraków 22–23 II 2010* pod redakcją naukową Michała Kokowskiego (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych), będąca owocem konferencji naukowej pod tymże tytułem poświęconej krytycznemu omówieniu rezultatów poszukiwań grobu Mikołaja Kopernika, a zor-

ganizowanej w Krakowie w dniach 22–23 lutego 2010 roku, zob. <http://www.copernicuscenter.edu.pl/konferencje/141>.

Aspekt osobowy badań kopernikańskich w Polsce

W latach 1990–2012 bardzo poważnie zmniejszyła się liczba wysokiej klasy badaczy zajmujących się badaniami kopernikańskimi: w 1999 r. zmarł prof. Paweł Czartoryski, w 2004 – prof. Jerzy Dobrzycki, a w 2005 na emigracji – prof. Jeremi Wasiutyński. W roku 2006 definitywnie zakończył działalność naukową na polu badań kopernikańskich dr Henryk Baranowski (choroba oczu), podsumował zaś swoje dokonania na tym polu prof. Marian Biskup, który zmarł w 2012 r.

W tym samym okresie badania kopernikańskie nie przyciągnęły uwagi dostatecznie dużej liczby dobrze umotywowanych, zdeterminowanych młodych badaczy. Wystarczy tu wspomnieć tylko, że w wymienionym okresie w Polsce tylko jeden badacz uzyskał stopień doktora i doktora habilitowanego z takiej tematyki (i jest to jedyny taki przypadek w całej historii takich badań w Polsce...). Brak szerszego zainteresowania postacią i myślą Mikołaja Kopernika w Polsce sprawił, że w roku 2004 nastąpiło rozwiązanie Zakładu Badań Kopernikańskich Instytutu Historii Nauki PAN.

Polskie realia: kwestia polityki naukowej i status historii nauki a badania kopernikowskie

Dla ludzi mających dobrze rozwinięty zmysł organizacyjny jest oczywiste, że polska kopernikanistyka nie jest samotną wyspą na oceanie dyscyplin naukowych w Polsce. Rozwija się ona w konkretnych realiach panującej polityki naukowej. Jak też wszystkim myślącym ludziom wiadomo, czasy III Rzeczypospolitej przyniosły dramatyczny spadek nakładów na naukę⁷. Miało i ma to wielki wpływ na styl uprawiania kopernikanistyki w Polsce, która jest chronicznie niedofinansowana. Ale status polskiej kopernikanistyki, widziany przez pryzmat polityki naukowej, jest jeszcze dodatkowo w dużym stopniu zdeterminowany przez bardzo niski status w nauce polskiej dyscypliny naukowej nazywanej historią nauki.

⁷ Polska ma jedno z najniższych nakładów na naukę w Europie! – zob. np. „Apel Komitetu Ratowania Nauki Polskiej”, <http://krnp.ipipan.waw.pl/index.php?podstrona=onas.htm>, oraz M. Kokowski, *Rola polskiej historiografii nauki w procesie integracji naszego kraju z Unią Europejską – problemy i perspektywy*, „Nauka” 2002, nr 2, s. 147–161, tutaj s. 150–151 (tekst referatu wygłoszonego na konferencji „Humanistyka Polska wobec integracji europejskiej”, Instytut Badań Literackich PAN, Polska Fundacja Upowszechniania Nauki, Fundacja „Akademia Humanistyczna”, Warszawa, 10–11 grudnia 2001).

Jako pozytywwy należy odnotować tutaj dwie kwestie:

- Istnieją w Polsce dwie komisje naukowe zajmujące się historią nauki, tj. Komisja Historii Nauki PAU (reaktywowana 28 kwietnia 1998) i Komitet Historii Nauki i Techniki PAN (powołany 24 maja 1952 r. jako Komitet Historii Nauki Polskiej; przemianowany 24 stycznia 1953 r. na Komitet Historii Nauki).
- Działa jeden instytut naukowy, tj. Instytut Historii Nauki PAN (istnieje od 1954 r.; w latach 1954–1958: Zakład Historii Nauki; 1958–1974: Zakład Historii Nauki i Techniki; 1974–1977: Zakład Historii Nauki, Oświaty i Techniki; 1977–1994: Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki; od 1994 pod obecną nazwą).

Jednak o wiele więcej można wymienić jednoznacznie negatywnych zagadnień:

- Wspomniany instytut jest chronicznie niedofinansowany: nie ma pieniędzy na zakup literatury fachowej i wypłaca pensje najniższe w ramach obowiązujących widełek płacowych (co ciekawe, nie zależą one wcale od osiągnięć naukowych...). Dochodzi do zdumiewających paradoksów, że nawet najslabsi adiunkci najslabszych uczelni wyższych w Polsce otrzymują zdecydowanie większe wynagrodzenia niż najlepsi docenci zatrudnieni w PAN (przypomnijmy, iż w myśl aktualnych ustaw stanowisko docenta PAN to odpowiednik stanowiska profesora uniwersyteckiego).
- Nie ma w Polsce wypracowanego mechanizmu przyznawania grantów z zakresu badań historii nauki. (Mechanizm taki stanowi zaś normalne źródło współfinansowania badań naukowych w wielu dyscyplinach naukowych).
- Nie ma pieniędzy na honoraria autorskie za opublikowanie monografii naukowych z zakresu historii nauki. (Jest to sprzeczne z obowiązującą ustawą o prawie autorskim!)
- Historia nauki, w odróżnieniu od wielu innych dyscyplin naukowych, np. historii sztuki, nie znajduje się na liście samodzielnych dyscyplin naukowych Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów Naukowych.
- Żadna polska uczelnia nie kształci studentów na kierunku „historia nauki”, nie można też zdobywać magisteriów czy doktoratów z zakresu historii nauk szczegółowych – nie ma więc na żadnej polskiej uczelni katedr historii nauki czy katedr historii dyscyplin szczegółowych, np. fizyki czy astronomii. Nie ma też etatów dla uprawiania historii nauk ścisłych na uniwersytetach⁸.

⁸ Pierwsze bardzo nieśmiało kroki na tym polu czyni się w Toruniu, gdzie niedawno powstała Pracownia Historii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (Instytut Historii i Archiwistyki UMK; tylko jeden etat; nacisk na historię tegoż uniwersytetu i historię edukacji). Przypominam w tym kontekście, iż historia nauki jest o wiele bogatszą i ciekawszą dyscypliną.

- Polskie biblioteki zasadniczo nie sprowadzają z zagranicy pozycji bibliograficznych na temat historii nauki, a dzieje się to w czasie, gdy historia nauki dynamicznie rozwija się na świecie. Tym samym potęguje się przepaść między polską a światową kulturą, gdyż w wielu krajach, które uważa się u nas za wzorcowe (np. USA), historia nauki „ma się bardzo dobrze”.

Dla porównania: badania kopernikańskie za granicą

W badaniach kopernikańskich za granicą liczą się zasadniczo tylko dwa kraje: Niemcy i USA⁹.

W Niemczech badania te konsekwentnie rozwijano od drugiej połowy XIX wieku (Leopold Prowe, Franz Hipler oraz Eugen Brachvogel) i kontynuowano je w wieku XX (Ernst Zinner, Hans von Schmauch, Willy von Hartner oraz Hans Blumenberg). Badania te kultywowano też w latach 1974–2012, w zespole badaczy, do którego należeli m.in.: Heribert Maria Nobis, Menso Folkers, Bernhardt Sticker, Jürgen Hamel, Andreas Kühne, Stefan Kirschner oraz Annamaria Pastori-Nobis. Zwieńczeniem ich trudów było wydanie aż dziewięciu tomów (niektóre w kilku częściach) *Gesamtausgabe* (planowane są następne dzieła w tej serii). Tak duża liczba tomów wynika z faktu, iż wydanie to pomyślane jest jako połączenie opracowań krytycznych dzieł samego Kopernika, ich przekładów na język niemiecki oraz materiałów biograficznych i ikonograficznych na temat Kopernika¹⁰. Warto dodać, że niemieckie badania kopernikańskie były zawsze dobrze finansowane.

W USA badania kopernikańskie rozpoczęły się zasadniczo przed II wojną światową i były kontynuowane w następnych dziesięcioleciach.

- 1939: Edward Rosen, *Three Copernican Treaties* (II wyd. 1959; III wyd. New York 1971: Octagon Books).
- 1957: Otto Neugebauer, *The Exact Sciences in Antiquity* (Providence, Rhode Island: Brown University Press).
- 1957: Thomas Kuhn, *The Copernican Revolution: Planetary Astronomy in the Development of Western Thought* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press).
- 1968: Otto Neugebauer, *On the Planetary Theories of Copernicus*, „*Vistas in Astronomy*” 1968, t. 10, s. 89–103.
- 1970: Henryk Baranowski, *The Copernican Bibliography 1509–1955*¹¹.

⁹ Nie znaczy to bynajmniej, iż cenne (a nawet bardzo cenne) wyniki badań na temat myśli Kopernika (jej genezy, treści oraz recepcji) były i są zarezerwowane tylko dla reprezentantów tych krajów.

¹⁰ Zatem wydanie to pomyślane jest jako swego rodzaju połączenie idei polskiego wydania *Dzieł wszystkich Kopernika i Kopernikjanów* ks. Polkowskiego.

¹¹ Przekład został opublikowany bez zgody autora – jak dowiedziałem się od niego samego w Toruniu 19 lutego 2006 r. podczas „Wieczornicy Kopernikowskiej” z okazji 533. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.

- Od 1973 r. nastąpił bujny rozwój badań kopernikańskich: wydano wiele wybitnych monografii oraz liczną serię artykułów; najważniejsi badacze to m.in.: Edward Rosen, Owen Gingerich, Otto Neugebauer, Noel M. Swerdlow, Robert S. Westman, Bernard Goldstein, Peter Barker, Roger Ariew, André Goddu oraz I. Bernard Cohen.
 - 1973: Noel M. Swerdlow, *The Derivation and First Draft of Copernicus's Planetary Theory. A translation of the Commentariolus with Commentary*, „Proceedings of the American Philosophical Society” 1973, t. 117, s. 423–512.
 - 1984: Edward Rosen, *Copernicus and the Scientific Revolution* (Anvil Series; Malabar Fla: Robert Krieger Publishing Company) i liczna grupa bardzo ważnych artykułów opublikowanych w latach 1945–1978.
 - 1984: Noel M. Swerdlow, Otto Neugebauer, *Mathematical astronomy in Copernicus's De revolutionibus* („Studies in the History of Mathematics and Physical Sciences”, t. 10, New York: Springer-Verlag Inc.).
 - 1985: I. Bernard Cohen, *Revolution in Science* (Cambridge, Massachusetts, and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press).
 - 1987: Roger Ariew, *Phases of Venus Before 1610*, „Studies in the History and Philosophy of Science” 1987, t. 18, nr 1, s. 81–92.
 - 1988: Peter Barker, Bernard R. Goldstein, *The Role of Comets in the Copernican Revolution*, „Studies in the History and Philosophy of Science” 1988, t. 19, nr 3, s. 299–319.
 - 1993: Owen Gingerich, *The Eye of the Heaven. Ptolemy, Copernicus, Kepler* (New York: The American Institute of Physics).
 - 2002: Owen Gingerich, *An Annotated Census of De revolutionibus* (Leiden: Brill).
 - 2004: Owen Gingerich, *The Book Nobody Read. Chasing the Revolutions of Nicolaus Copernicus* (Walker Publishing Company Inc.); pol. tłum.: *Książka, której nikt nie przeczytał*. Przekład Jarosław Włodarczyk (Warszawa: Wydawnictwo Amber, 2004).
 - 2010: André Goddu, *Copernicus and the Aristotelian Tradition* (Leiden: Brill) i zbiór ważnych artykułów publikowanych od 1990 r.
 - 2011: Robert S. Westman, *The Copernican Question. Prognostication, Skepticism, and Celestial Order* (A Fletcher Jones Foundation Humanities Book) i cała grupa znakomitych artykułów publikowanych od 1972 r.
 Ponadto, Edward Rosen napisał komentarze do dzieł Kopernika, opublikowane przez Instytut Historii Nauki PAN w angielskiej wersji serii dzieł zebranych Mikołaja Kopernika:
 - 1978: *Complete works*, t. II: *On the Revolutions*, red. J. Dobrzycki, przekład i komentarz Edward Rosen (Warszawa–Kraków: PWN);
 - 1985: *Complete Works*, t. III: *Minor Works*, red. P. Czartoryski, przekład i komentarz Edward Rosen z pomocą Erny Hilfstein (Warszawa–Kraków: PWN).

Na specjalną naszą uwagę zasługuje następujący fakt: amerykańskim standardem finansowania badań kopernikańskich jest przyznawanie wysokich grantów badawczych (minimum: 100 tys. dolarów na grant).

By jaśniej zrozumieć wymowę naszkicowanego powyżej niemiecko-amerykańskiego kontekstu, warto może dodać, że w Polsce od wielu lat nie ma żadnych pieniędzy na prowadzenie normalnych badań kopernikańskich...

Aktualna tematyka badawcza

Powszechnie mniema się (m.in. w Polsce), iż tematyka badań kopernikańskich (dotyczących postaci Mikołaja Kopernika, genezy jego dokonań i ich recepcji) jest już od dawna wyczerpana. Jednakże, mimo napisanych dotąd tysięcy prac na temat Mikołaja Kopernika – należy wyraźnie podkreślić, iż w zdecydowanej większości były to tylko opracowania popularne – jest to pogląd błędny i to z kilku materialnych i formalnych powodów:

- Nie odnaleziono dotąd dużej grupy pism Kopernika: jego korespondencji na temat astronomii, którą prowadził m.in. z biskupem Pawłem z Middelburga (reformacja kalendarza), kardynałem Mikołajem Schönbergiem, biskupem Tiedemanem Giese, Jerzym Joachimem Retykiem, Andrzejem Osjandrem (wydawanie *De revolutionibus*), kurią rzymską (uzgodnienie kwestii dedykowania *De revolutionibus* papieżowi Pawłowi III), krakowskimi astronomami Mikołajem z Szadka i Marcinem Biemem z Olkusza.
- Nie odnaleziono dotąd pism Tiedemana Giesego i Joachima Retyka na temat teorii i osoby Mikołaja Kopernika: rozprawy Giesego pt. *Hyperaspisticon* (ok. 1536), w której autor broni teorii Kopernika o ruchu Ziemi przed groźącymi jej zarzutami i potępieniem ze strony teologów i perypatetyków, i biografii Kopernika napisanej przez Joachima Retyka (przed 1542 r.).
- Nie rozpoznano dotąd precyzyjnie genezy i treści dokonań Kopernika. Temat ten wiąże się z bardzo rozległym i złożonym polem tematycznym: historią filozofii, matematyki, nauk ścisłych oraz teologii od czasów starożytnych do czasów Kopernika, i problemem braku integracji badań różnych pól badawczych.
- Nie przebadano dotąd dokładnie zagadnienia istnienia zwolenników teorii Mikołaja Kopernika, z wyjątkiem bardzo nielicznej grupy 10–12 osób. Nie wiemy więc, ilu właściwie było zwolenników teorii Kopernika ani w jakich ośrodkach prowadzili oni swoją działalność.
- Ze względów materialnych i formalnych (metodycznych) wysoce wątpliwa jest medialnie nośna teza, jakoby „odnaleziono grób Kopernika z 97% pewnością” czy „ponad wszelką rozsądną wątpliwość” – do takiej pewnoś-

ci wiedzie jeszcze długa droga¹². Smętną ciekawostką tych badań jest fakt, iż w wąskim zespole badaczy decydujących o przebiegu tych badań nie znalazł się żaden kopernikolog, a co więcej – badacze ci mieli odwagę publicznie wyznawać w swych wywiadach, że nigdy wcześniej nie zajmowali się badaniami kopernikańskimi.

- Dla zachowania zwyczajowych standardów empirycznych warto, aby inne zespoły badaczy mogły powtórzyć procedurę rekonstrukcji twarzy rzekomej postaci Mikołaja Kopernika i wykonać wnikliwe porównanie otrzymanych rekonstrukcji z istniejącymi portretami Kopernika¹³. Należy w tym kontekście jednoznacznie podkreślić, iż nie jest prawdą, jakoby istniały dotąd zachowane (a nawet w ogóle kiedykolwiek istniały) autoportrety Kopernika – co niekrytycznie przyjęto jako dogmat w dotychczasowych badaniach.
- W badaniach śladów DNA księgozbioru Kopernika należy zachować co najmniej minimalne wymagania dla tego rodzaju badań, np. żądać przeprowadzenia dwóch lub trzech niezależnych analiz. Znamy natomiast dotąd tylko jedno doniesienie naukowe na temat śladów DNA w księgozbiornie Kopernika¹⁴.

Perspektywy badań kopernikańskich i badań z zakresu historii nauki w Polsce: uwarunkowania finansowe

W obliczu narastania integracji Europy i innych części świata, polscy historycy nauki, w tym polscy badacze myśli i życia Kopernika, powinni starać się aktywnie włączać do powstającej aktualnie międzynarodowej przestrzeni badawczej¹⁵.

¹² Zob. M. Kokowski, *Aktualne poszukiwania grobu Kopernika: wątpliwości, problemy i perspektywy*, http://www.cyfronet.pl/~n1kokows/poszukiwania_pl.html; oraz tenże, *Poszukiwania grobu Kopernika. Refleksje advocati diaboli*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2007, nr 1, s. 121–151; wersja internetowa: *Poszukiwania grobu Kopernika. Refleksje advocati diaboli*, cz. I: http://www.cyfronet.pl/~n1kokows/poszukiwania_1.pdf, cz. II: http://www.cyfronet.pl/~n1kokows/poszukiwania_2.pdf. Odsyłam do szczegółowego omówienia tej tematyki w: *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów. Kraków 22–23 II 2010*, red. M. Kokowski, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, 2012.

¹³ Zob. publikacje wymienione w poprzednim przypisie.

¹⁴ Zob. M. Allen, *Analiza DNA włosów znalezionych w kalendarzu należącym do Mikołaja Kopernika / DNA analysis of shed hairs from Nicolaus Copernicus calendar* [w:] *Badania nad identyfikacją grobu Kopernika / The Search for identity of Copernicus Tomb*, red. J. Gąssowski, Pułtusk 2008, s. 226–235; W. Bogdanowicz, M. Allen, W. Branicki, M. Lembring, M. Gajewska, T. Kupiec, *Genetic identification of putative remains of the famous astronomer Nicolaus Copernicus*, „PNAS” („Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America”) 2009, July 28, t. 106(30), s. 12279–12282; <http://www.pnas.org/content/106/30/12279.full>.

¹⁵ Po co w ogóle to czynić? Jedno z kluczowych na tym polu zadań polega na rozpowszechnianiu na arenie międzynarodowej dokonań polskiej nauki, w tym dokonań

Należy mocno podkreślić, iż już teraz istnieją bardzo realne możliwości nawiązania współpracy międzynarodowej w badaniach kopernikańskich z niemieckimi i amerykańskimi uczonymi, podobnie jak włączenia się do międzynarodowego programu studiów doktoranckich (takie propozycje zostały nam złożone z zagranicy). Ale, by tak się stało, badania kopernikowskie i, szerzej, historia nauki muszą być w Polsce normalnie finansowane. Należy więc niezwłocznie reaktywować takie mechanizmy.

Ponadto istnieje też pilna potrzeba tworzenia katedr historii nauki i historii nauk szczegółowych na polskich uczelniach wyższych. Nieistnienie bowiem tych placówek sprawia, iż pozbawiona stałego dopływu młodych, wykształconych kadr badaczy historia nauki ciągle „raczkuje” w Polsce. Absolutnym minimum było powołanie studiów doktoranckich z zakresu historii nauki (i dyscyplin pokrewnych) w jedynym instytucie historii nauki w Polsce: IHN PAN, co nastąpiło 1 marca 2011 r.

Podsumowanie rozważań

Postać Mikołaja Kopernika przyciągała i nadal przyciąga w Polsce uwagę szerokiej publiczności. Jednak rzadko kiedy w długiej historii polskiej kopernikanistyki znajdowały się właściwe środki finansowe na prowadzenie wnikliwych badań kopernikowskich. Zdumiewa postępujący obecnie upadek takich badań w Polsce, zatracanie wiedzy o Koperniku jako kulturowym symbolu, z którego Polska jest słynna na całym świecie. Pod tym względem Mikołaj Kopernik ma w Polsce „wielkiego pecha” (autorem tej tezy jest prof. Marian Biskup). Ale, niestety, w Polsce „wielkiego pecha” ma w wielkim stopniu cała dyscyplina nazywana historią nauki, w tym historia nauk ścisłych (mam na myśli brak katedr uniwersyteckich, brak mechanizmów finansowania itp.).

Czy zatem nastaną w przyszłości w Polsce dobre czasy dla badań kopernikańskich i w ogóle badań z zakresu historii nauki? Czy będą one normalnymi polami badawczymi z normalnymi mechanizmami finansowania? Zależy to wszystko od decyzji właściwych władz. Niestety, jednym z paradoksów III Rzeczypospolitej jest fakt, iż mając uznanych (nawet na arenie międzynarodowej) ekspertów we wspomnianych dziedzinach, nie mamy dla takich ekspertów właściwych środków finansowych na realizację ich badań. Na argument wysuwany przez oponentów rozwijania historii nauki w Polsce, jakoby obiektywnie nie było pieniędzy na prowadzenie takich badań w naszym kraju, odpowiadam, iż w porównaniu do finansowania badań z zakresu astronomii, fizyki, biologii eksperymentalnej czy molekularnej chodzi o sumy wręcz śmiesznej wysokości!

na polu kopernikanistyki, np. poprzez przekłady wybranych dzieł i zbiorów artykułów na język angielski. Należy przypomnieć tu trywialną myśl, iż żaden inny kraj nie ma interesu w promowaniu polskiej nauki na arenie międzynarodowej! Zob. M. Kokowski, *Rola polskiej historiografii...*

W kontekście tym rodzi się też następujące poważne pytanie: Co jest ważniejsze dla dobra naszej kultury narodowej: obfite finansowanie wszystkich dziedzin badań, w których w wielu przypadkach Polacy mają obiektywnie małe znaczenie w skali europejskiej i światowej, czy też choćby skromne dofinansowanie takich badań, w których jesteśmy uznanymi międzynarodowymi ekspertami?

Summary

What next with Nicolaus Copernicus? The history, the current state, and the prospects of Copernican Studies in Poland

In this article the author discusses the prospects of Copernican Studies in Poland. He addresses the following six issues:

1. The history of Copernican Studies in Poland in four periods: 1795–1918 (when the First Rzeczpospolita [Republic] lost her independence); 1918–1945 (when the Second Rzeczpospolita existed); 1945–1989 (when the Polish People's Republic existed, i.e. the period of Communism in Poland), and 1989–2012 (the Third Rzeczpospolita – from the regaining political sovereignty to the present).

2. The key facts about the history of the discipline of history of science in this country, and how it has been organized. Namely, that there have been only one research institute for such study in Poland, i.e. the Institute for the History of Science of the Polish Academy of Sciences, and there is no institute or even a department for history of science at Polish universities, though some historians of science work at these universities.

3. The achievements in the field of Copernican research in two other leading countries, i.e. in Germany and the USA. Some remarks on the mechanism of funding grants for such studies in these countries are made.

4. The current situation in the field of Copernican research in Poland. It is a common view (not only in Poland) that Copernican subjects (regarding the person of Nicolaus Copernicus as well as the essence, the genesis, and the reception of his achievements), have long been exhausted. However, this is a misconception for a number of reasons. In particular, scholars: (a) have not yet found a large portion of writings by Copernicus and writings by Tiedeman Giese's and Joachim Rheticus' on the theory and the person of Copernicus; (b) have not yet precisely identified the origins and the content of Copernicus' achievements and have not thoroughly examined the issue of advocates of Copernicus with the exception of a small group of 10–12 people.

5. The author makes a few suggestions as to why Polish experts in the field should intensify their contacts with the international scientific community, and several comments on the necessity to create in Poland a normal mechanism for funding Copernican Studies, and – more broadly – research in the history of science.

6. In this context, the author formulates two fundamental questions. (a) Will good times ever come to study Copernican subjects in Poland, and in general, the history of science? (b) Will the history of science become a normal field of research supported by normal funding mechanisms? The author hopes that these will not remain only rhetorical questions and that an appropriate response to these questions will come from the relevant scientific authorities in Poland.